

Josip Jernej
Jurja Neidhardta 5
HR-10000 Zagreb

LEKSIKOGRAFIJA I SINTAKSA

U velikim rječnicima svjetskih jezika (francuskom, njemačkom, talijanskom) sintaksa je obično prisutna samo posredno, u frazeološkoj i rečeničnoj egzemplifikaciji¹. Nedostaje, za sada, metodička obrada pitanja rekcija (glagolskih, imeničkih, pridjevskih) kao i metodički kolokacijski raspored funkcionalnih jedinica – ovo posljednje, razumljivo, samo kod visokofrekventnih i semantički bogato obrađenih riječi svakidašnjeg govora, a te su riječi relativno malobrojne.

U našem se prilogu daju neke sugestije kako bi se mogla u rječnicima, osobito u onim velikim, usavršiti metodika notacije sa sintaktičkog aspekta.

Suvremena leksikografija, koliko god je u posljednjim godinama usavršila svoju metodologiju, još uvijek oskudijeva u adekvatnim sustavnim rješenjima na području sintakse. Znamo da se u jednojezičnim rječnicima odvajkada najveća pozornost posvećivala proučavanju značenja pojedinih riječi s osvrtom na sinonimiju, antonimiju, homonimiju i drugo. Uz semantiku, i drugi su jezični aspekti u bitnim elementima s prikladnim kraticama postepeno našli mjesta u rječnicima, prije svega elementi iz morfologije, a poslije i fonologije i stilistike, dok su se s vremenom, u većim jednojezičnim rječnicima, pojavile i osnovne etimologijske napomene.

Ako sada postavimo pitanje: a što je sa sintaksom, što je s rekcijama, što sa sintaktičko-semantičkom spojivosti odnosno kolokacijama? Možemo odmah odgovoriti: sve je to djelomično prisutno i danas u većim i boljim rječnicima, bilo jednojezičnim, bilo dvojezičnim, ali je obrađeno nepotpuno i nesustavno.

Sintaksa je posredno prisutna u većim rječnicima preko frazeološke i rečenične egzemplifikacije. Tu su prije svega sintagme, sintaktičke jedinice jezika s najmanje dvjema punoznačnim riječima, kao npr. *gradsko naselje*;

¹ Izostavljen je engleski zbog posebne sintaktičke strukture toga jezika.

pravilan rasplet događaja; imati slobodne ruke; prospavati svoje brige (ali tu su i cijele rečenice).

Otkako je Lucien Tesnière g. 1953. zasnovao teoriju valentnosti, taj se način strukturalne analize ubrzo proširio u lingvistici i dobivao nove primjene. Sam izraz posuđen je, kao što je poznato, iz područja kemije, gdje valentnost znači sposobnost spajanja (saturacije) atoma s drugim atomima. U tom bi smislu i glagol, koji u Tesnièreu tvori središnju jezgru rečenice, imao sposobnost da privuče stanoviti broj konstitutivnih elemenata rečenice. Te Tesnièreove ideje o valentnosti glagola razvile su se u nekoliko godina tako da se teorija valentnosti primjenjuje i na druge dijelove govora.

Na području leksikografije dolaze do primjene dva tipa valentnosti:

- a) sintaktička valencija ili rekcija, koja se odnosi na glagole, imenice i pridjeve, a donekle i na priloge;
- b) sintaktičko-semantička valencija ili spojivost riječi, analogna pojmu kolokacije, gdje dolazi i do primjene klasifikacija po funkcijama.

a) sintaktička valencija (rekcija)

Prvi prigovor koji se danas može postaviti sastavljačima rječnika jest pomanjkanje dosljednosti u navođenju rekcija. Tu ima mnogo propusta, a i kad se rekcija označava, treba je, i kod velikih jednojezičnih rječnika (Zingarelli, Petit Robert, Wahrig), tražiti među brojnim navedenim rečeničnim primjerima, koji su inače vrlo korisni, no bilo bi znatno bolje da su te rekcije navedene i odmah uz dotičnu riječ (u zagradama), a kada riječ ima više različitih akceptija, onda uz onu koja nas u datom slučaju zanima. Međutim, danas smo još daleko od takve obrade.

Ako npr. hoćemo saznati rekciju talijanskog glagola *ringraziare* (zahvaliti se), nalazimo je u Zingarelliju tek na kraju cijele serije priloških sintagmi (*ringraziare vivamente, di tutto amore, r. a voce, per iscritto, vi ringrazio ma non posso venire alla vostra festa*), a tek onda slijedi kompletna rekcija u rečeničnom obliku: *vi ringraziamo per il (o del) bellissimo regalo*.

Stoga nam izgleda mnogo prihvatljiviji onaj sistem bilježenja rekcija što ga primjenjuju djelomično neki dvojezični rječnici, a usvojio ga je i Vladimir Anić u svome nezaobilaznu *Rječniku hrvatskog jezika*. Evo tri primjera iz Anića:

1. glagolska rekcija: *zahvaliti (se) ... 1. (komu) ... 2. (na čemu) ...*
2. imenička rekcija: *potraga ... 1. (za čim) ... 2. (za kim)*
3. pridjevska rekcija: *sličan (komu, čemu).*²

Takvi su rekcijски podaci zasada samo djelomično provedeni, a bilo bi ih

² Primjeri prema II. i III. izdanju iz 1994. i 1998.

korisno sustavno dopuniti u sljedećim izdanjima toga rječnika.

S pravom Radoslav Katičić ističe kako »gramatika u rječniku treba da postane predmet leksikografskog rada«³, a kod toga naglašava važnost glagolskih rekcija (npr.: *ići u grad, ići na planinu, oskudijevati nečim, vladati kime ili čime*).

Prije navedeni primjeri iz Zingarellija kod glagola *ringraziare*, gdje je rekcija ugrađena u cijelu rečenicu: *vi ringraziamo del bellissimo regalo* — navodi nas na pomisao kako bi trebalo u većim rječnicima, uz inicijalno bilježenje rekcije (u zagradama), dodati i primjere u rečeničnom obliku. To bi bilo osobito preporučljivo u dvojezičnim rječnicima, jer se rekcije u dva različita jezika vrlo često ne slažu.

Tako bi, npr., u jednom hrvatsko-talijanskom rječniku umjesto primjera u infinitivu »razmisliti o čemu« — *riflettere su qualcosa*, bolje odgovarao rečenični primjer: »razmislit ću o onome što si mi rekao« — *rifletterò su quello che mi hai detto*.

Ili, umjesto »pouzdati se u što« — *fare affidamento su qualcosa*, bolje: »pouzdale smo se u njihovu pomoć« — *abbiamo fatto affidamento sul loro aiuto*.

b) sintaktičko-semantička valencija (spojivost riječi)

Kao što na području rekcija, odnosno sintaktičkih valencija, ima u rječnicima praznina i nesistematičnosti u obradi, tako ni na sektoru sintaktičko-semantičke spojivosti pojedinih riječi nemamo još dobro razrađenih leksikografskih postupaka.

U sintagmatskom nizu, riječi se kombiniraju na razne načine i dolaze u različite kolokacijske veze. Tu su, kao relativno najbrojnija kategorija, najprije imenice, od kojih nas ne zanimaju one iz područja stručne terminologije jer su sintaktički manje interesantne. Našu pažnju privlače relativno malobrojne ali vrlo učestale polisemantične imenice općeg govora. U rječnicima te su imenice prije svega popraćene pridjevskim i drugim atributima, dok se manja pozornost posvećuje njihovim ostalim sintaktičkim vezama.

Činjenica je da su pojedini taksemški⁴ odnosi raspoređeni u rječnicima bez nekog sistema, tako da je ponekada teško pronaći onu sintagmu, onaj sintaktički spoj, koji nas u danom času zanima, npr. glagol s kojim se imenica povezuje kao neizravnim objektom (»oskudijevati na hrani«, »uživati u predstavi«).⁵ Stoga smatramo da bi kod navođenja sintaktičkih funkcija bio potreban neki metodički sustav u raspoređivanju tih konstrukcija. To bi ko-

³ V. članak »Leksikografija i gramatika« u časopisu *Filologija*, knjiga 22–23, Zagreb (HAZU) 1994, str 281–286.

⁴ Pod pojmom *taksem* razumijevamo sintaktičke konstitutivne elemente rečenice.

⁵ Kod toga mislimo i na neizvorne govornike (kad se radi o jednojezičnom rječniku).

risnicima rječnika ubrzalo pronalaženje traženih spojeva što im je sadašnjim načinom registriranja primjera prilično otežano. Govorim u prvom redu o velikim jednojezičnim rječnicima.

U svrhu boljeg uvida u cijelo pitanje funkcija, dat ćemo nekoliko primjera kako zamišljamo razdiobe obilatog gradiva.

I. IMENICE. — Počet ćemo s imenicama i to najprije s imenicom *govor* (u raznim značenjima: sposobnost razumijevanja, proslov, idiom).

1. Imenica *govor* može biti praćena velikim brojem različitih atributa (poglavito pridjevskih): *uvodni* ~, *pozdravni* ~, *svečani* ~, *scenski* ~, *politički* ~, *oproštajni* ~, *nadgrobni* ~, *posmrtni* ~, ~ *slika*, *ikavski* ~, itd. Nemoguće je reći koliko tu ima mogućih atributa od kojih rječnici mogu bilježiti samo mali dio. Razumije se da to moraju biti samo najfrekventniji primjeri.

2. I sama riječ *govor* može biti nosilac funkcije atributa (kvalifikativnog, subjektivnog, objektivnog itd.): *dar* ~a, *duljina* ~a, *brzina* ~a, *lakoća* ~a, *sloboda* ~a, *način* ~a, *glatkoća* ~a, itd.

3. Riječ *govor* u funkciji izravnog objekta: *održati* ~, *čitati* ~, *naručiti* ~, *improvizirati* ~, *promijeniti* ~, *ne trpim takav* ~, *pobijati* ~, itd.

4. Riječ *govor* u funkciji neizravnog objekta: *zahvaliti se na* ~u, *nije vrijedno* ~a, *to će naškoditi* ~u, itd.

5. Postoje zatim i adverbijalne i druge funkcije koje se mogu obraditi zajedno: *po* ~u (izgleda stranac), *ni govora!*; *zbuniti se u toku* ~a (okolnosni taksem).

Kao drugi primjer za metodiku raspoređivanja sintaktičkih funkcija poslužit će nam imenica *glas*.

1. Imenica *glas* može se povezati s različitim atributima: *jak* ~, *dubok* ~, *zvonak* ~, *ugodan* ~, *jasan* ~, *oštar* ~, *sladak* ~, ~ *naroda*, ~ *vapijućeg u pustinji* itd.

2. Riječ *glas* može sama biti nosilac atributa (kvalifikativnog, subjektivnog, objektivnog): *raspon* ~a, *visina* ~a, *broj* ~ova, *razlijevanje* ~a, *pravo* ~a, itd.

3. *glas* u funkciji izravnog objekta: *povisiti* ~, *promijeniti* ~, *izgubiti (dobar)* ~, *brojiti* ~ove itd.

4. *glas* u funkciji neizravnog objekta: *paziti na* ~, *naškoditi (dobrom)* ~u, *diviti se* ~u, itd.

5. *glas* u adverbijalnoj funkciji: *po* ~u, *na sav* ~, (ostao je) *bez* ~a, (govorio je) *gromkim* ~om, *razmišljati na* ~.

Napomena. Kod primjera *govor* i *glas* navedene su one sintaktičke funkcije koje su leksikografski najzanimljivije. Ne zanimaju nas ovdje funkcije, odnosno taksemi, subjekta i apozicije, a izostavljene su, kao rijetke, i neke druge funkcije (kao judikativ i slobodni predikativ)⁶.

⁶ Za inventar sintaktičkih funkcija v. M. Regula i J. Jernej, *Grammatica italiana descrittiva*, Francke Verlag, Bern ²1975.

Iza imenica zanimaju nas još i pridjevi i glagoli. Raspored funkcija kod pridjeva manje je razveden nego li kod imenica.

II. PRIDJEV. — Pridjev može vršiti razne funkcije i pojavljuje se uglavnom u sljedećim kolokacijama:

1. Kao atribut pridjev pobliže određuje odnosno opisuje riječ kojoj je dodan. Ta je riječ najčešće imenica: *velik događaj, sretna okolnost, desna obala, slijepi putnik, prijeki sud*.

Pridjev je kao atribut sekundaran taksem (sekundarni rečenični konstituent) i stoji u hrvatskom jeziku obično ispred imenice na koju se odnosi. Drukčije je s prijedložnim atributima: *potreba za promjenom, rasprava o jeziku*.

Funkciju atributa mogu vršiti i druge riječi: imenice, zamjenice, prijedložni izrazi (*čša vina, moji prijatelji, želja za znanjem*).

2. Pridjev često vrši predikativnu funkciju u zajednici s kopulativnim glagolom (*biti, ostati, postati*): *mi smo zadovoljni, predstava je bila dobra, ostali su začuđeni, ona postaje nemirna, on je sklon bolesti*.

Napomena. Imenski predikat, za razliku od glagolskog, sastoji se dakle od kopule i imenskog (semantičkog) dijela. I ovdje bi trebalo preporučiti da se primjeri daju u rečeničnom obliku.

3. Pridjev može biti i slobodni predikativ (predikatni proširak) koji dopunjuje značenje predikata: *vratio se zadovoljan, djevojka je došla bosa, Sava teče mutna*.

4. Pridjev može biti i nosilac atributa: *bogat ugljenom, škrt na riječima*.

Napomena. Vješt će leksikograf svesti na pravu mjeru razlikovanje funkcija pridjeva koje su manje zanimljive i manje potrebne nego one od imenica. Ta primjedba vrijedi i za glagole o kojima se govori u sljedećem poglavlju.

III. GLAGOL. Njegova je glavna funkcija predikativna, ali glagol može imati i druge uloge, osobito kad je u infinitivnom obliku. U tom slučaju može biti subjekt (*vikati je zabranjeno*), objekt (*hoću čitati*), atribut (*spreman pomoći*), a može ući i u druge sintaktičke odnose. Razlikujemo:

a) neposredno prelazne glagole (*kupio sam odijelo*),

b) posredno prelazne koji uvode posredno prelazni objekt, tj. objektoid, odnosno prijedložni objekt (*prisustvovat ćemo utakmici, ušli smo u sobu, razmislit ćemo o tome*),

c) neprelazne glagole (*dijete spava, oni trče, sunce sja*).

Granice su između tih kategorija fluidne, a ima glagola koji mogu biti prelazni i neprelazni. Za nas su najzanimljiviji posredno prelazni glagoli. Prema ustaljenom običaju primjeri se u rječnicima daju, zbog kratkoće, u infinitivnom obliku (*ući u kuću, raspravljati o nečemu*).

Zbog mnoštva mogućih konstrukcija otežana je ovdje sistematizacija primjera. Razdioba prema funkcijama moguća je ako se prihvati određeni su-

stav sintaktičke analize rečenice. Važni su svakako sljedeći sintaktički spojevi:

1. objektoidni spojevi: *pristali smo na njihove prijedloge* (= prihvatili smo ih); (i povratno) *koristili smo se njihovim savjetima* (= koristili smo ih); *pesimist sumnja u sve* (= osumnjičuje sve); *prisustvovali smo utakmici* (= pratili smo je izbliza).
2. Adverbijalni spojevi (pitanje: *kako?*): *postupili smo prema uputama*; *obogatio se radom*; *ponaša se kao poštenjak*; *otvorili smo vrata ključevima*; *rekao sam to u šali*.

Na kraju možemo utvrditi da se u svjetskoj leksikografiji još uvijek osjeća potreba za usavršavanjem sistema sintaktičkih notacija. U taj krug razmatranja spada i problem rečenične obrade pojedinih primjera koji bi trebali češće zamijenjivati "kosturne" infinitivne glagolske konstrukcije. To bi sigurno koristilo ne samo neizvornim poznavaocima dotičnih stranih jezika nego i većini domaćih korisnika jednojezičnih rječnika.

Lessicografia e sintassi

Riassunto

Nonostante i progressi verificatisi negli ultimi anni nel campo della metodologia lessicografica, sono rimasti parzialmente insoluti alcuni problemi di notazione riguardanti determinati costrutti sintattici. In primo luogo manca una registrazione sistematica delle varie reggenze (verbal, sostantivali e aggettivali) e quanto ai costituenti di frasi e i loro rapporti di interdipendenza, anche qui fa difetto una disposizione ed elencazione metodica. Siamo dell'opinione che una regolamentazione di questa materia, che noi riteniamo possibile, agevolerebbe in misura notevole la ricerca dei costrutti agli utenti dei vocabolari.

Quanto poi agli esempi di costrutti verbali infinitivi (p.es. *entrare in carica*, *attenersi a qcs.*) essi andrebbero alternati più frequentemente con costrutti proposizionali (*il presidente entrerà in carica il mese venturo*; *non si sono attenuti alle istruzioni*; e sim.).

Ključne riječi: rekcija, sintaktički spojevi

Key words: rection, syntactic constituents